

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

S T U D Y

You have Downloaded, yet Another Great
Resource to assist you with your Studies ☺

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexamapers.co.za

SA EXAM
PAPERS

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENJA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ·A U THOMA (P1)

LUHUHI/HAFAMUHWE 2018

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri i½i ½i na masia¾ari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri i½i ¼i na khethekanyo THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyonµivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZO¹HE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZO¹HE.
4. Thomani khethekanyo IºWE na IºWE kha sia¾ari ·ISWA.
5. Hune khethekanyo i¿we na i¿we ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dza½u zwi tshi anana na kunomborelw kwo shumiswaho kha i½i bammbiri ¼a mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso i¿we na i¿we ni pfuke mutualadzi.
8. Ni dzhiele nzhele mupele¾o na kufha¾elwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40
10. ²walani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONIIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITEL A U WANA 'HALUTSHEDZO NA U PFEESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na tsha B uri ni »o kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**LUSHAKA LWO LWOZWEAHO**

- 1 Vhaswa ndi dzone thikho, vharangaphan»a vha matshelo %ifhasini. Hone-ha, ra lavhelesa ano ma»uvha n»a»o yo sima midzi khavho; vho dzhena ngomu ha buluvhutsi %ine vha khou balelwa u vhona n»ila. 5
- 2 Wa vhuya wa wana vhaswa vho ima nga zwigwada, u mbo »i zwi »ivha zwauri tshi re hone tshi hone. Kanzhi khumbulelo iyi a i weli fhasi, ha sa vha hu tshi khou ombiwa gologodo hu »o vha hu iyo *Nyaope* ya hone. *Nyaope*, yone, ha! Tshi tou vha tshone tshiphusukanyi tsha vhumatshelo ha vhaswa. Tshidzidzivhadzi itshi tshi khombo vhukuma. Hafhu tshi shandukisa ɿwana a sala a tshi tou vha gwangwangwa nga husili. Nangoho ro no tou shanduka lushaka lu langwaho nga zwidzidzivhadzi. Tshi dinaho ndi tsha uri vhunzhi ha vhashumisi vhashwo ndi thangana ya murole. 10 Hone-vho, vha »o vhuya vha fha%a mi»i ya ima avha vhaswa-shu? Ngoho ndi a dza!
- 3 Muvhuso u khou lingedza nga hune wa kona uri vhaswa vha »ibvise kha n»owelo iyi mmbi, fhedzi zwi sokou sea zwi tshi %anama. Vhaswa avha naho vha itelwa fhethu ha u »imvumvusa, u »i wana hu tshi ya vha sa »adzi tshan»a. Ngei zwikoloni nahone vhadededzi u wana vho tanda na tsinga vha tshi khou funza theroy 15 Ngudavhutshilo, na u sumbedza khombo ya u »idzhenisa kha u shumisa zwidzidzivhadzi. Na hanefho hu tou vha u shela ma»i n%ha ha tombo. Ngei mabungani hune vha tea u »ithusa hone ho shanduka luvhan»e lwa u dahela hone zwidzidzivhadzi. Musi vha tshi vhuyelela ngudoni dzavho, a hu tshee na zwi no itwa. Vha%we i%ali u tshi wana vho ya nga khofhe ngeno mudededzi musi e kati na u 20 funza, vha%we nga fha%a ho takuwa %ihanya %a ɿi%ini%ini i si na vhukono afho ki%asini.
- 4 Hu »i nga na avho vha»vhalea kana dzingwe%a dza mitambo u ya he %a ya, ri »i pfa kha nyan»adzamafhungo uri vho ri musi vha tshi %olwa vha wanala vho shumisa zwidzidzivhadzi. Nga n%hani ha wone mulayo, a vhuya a wanala u mbo »i iledzwa na zwenezwo u dzhenelela kha mutambo une a u konesa lwa tshifhinga tsho kaliwaho. Zwi pfisa vhu%ungu u vhona muthu we a vha a tshi khou bvelela zwavhu»i vhatshiloni a tshi xeletwa nga vhumatshelo nga ɿwambo wa u shumisa zwidzidzivhadzi. 25

30

- 5 Kha vha si na masheleni u wana vha tshi tou tambula vhukuma musi vho farwa nga sakha ¼a zwidzidzivhadzi; ndi ngazwo ri tshi wana vhunzhi havho vha tshi »idzhenisa kha zwa u silinga. Vhalwadze vha re na dwadze – tshifu vha tshimbila vho fara mbilu nga tshan»a musi vha tshi bva u phakha philisi dzavho ngauri vha a lalela n»ilani vha dzhielwa nga vhashumisi vha izwi zwidzidzivhadzi ngauri i¾eli mishonga iyi yo no shanduka zwi¾iwa zwavho. 35
- 6 Ngei mahayani vhabebi vho fara ludongo nga hu fhisaho nga vhana vhane vho no tou shanduka phuli dza zwidzidzivhadzi. Vha vhuya vha renga zwi¾iwa zwa dziphakhetha vha tea u mbo »i zwi shulula na zwenezwo; vha sa ralo vha »o sala vha tshi ri tshilimo ndi maho¾a zwo dzhiwi zwa ya u rengiswa. Vha¿we vha dzhia na zwiambaro na thundu ya n»uni, nga maan»a zwishumisa zwa thekhinolodzhi zwine vha zwi rengisa uri vha kone u wana tshelede ya u renga zwidzidzivhadzi. Vharengiselwa vha tshi wanala, vhe ¼a »a hafha ½i a kovhela, na ½i¿we na ½i¿we a si vhone vhe vha vha rumuuri vha tswe. Ri »o ri tshiitisi ndi mini? Ndi hone u dzima ½wana tsole? Kani-ha ndi u »alesa ha dzipfanelo dzine dza sokou shumisa hu si na vhu»ifhinduleli? Are»i! 40 45
- 7 Vhadahi vha vhangela vhabebi thaidzo i si na vhukono ngauri vha vhuya vha tswa, hadzila i fara vhone. Namusi vha si na masheleni, vha tea u imaima uri vha a wane vha koneha u lifha milandu. Zwa sa ralo vhadzulapo vha mbo »i dzhia mulayo vha u vhea zwan»ani zwavho. A re mme mubebi u »o tou pfa mu¾o»o u tshi ¾hukhuwa musi ½wana a tshi khou ralo u sin»wa, hu¿we a ¾ha¾hiwa muliloni sa mukoki. 50 55
- 8 Vhukonani vhu songo »aho u wana vhu tshi vha na ¾hu¾huwedzo kha u shumisa zwidzidzivhadzi. Mu¿we a vhuya a vhone o no fashwa nga gwekwe i½i u mbo »i kungela na vha¿we. Mudahi musi o no vha nga ngomu khazwo, ndi bomepome shata muzwala, ndo tou dzenisa nga ¾hoho. Musi vho no »idzhenisa khazwo, u bva zwi vhutoto sa izwi sakha ½i tshi tou shanduka mbidzelele. 60
- 9 Vha¿we vhavho vha a dzhiwi vha iswa kha zwiimisa zwa ndulamiso, sa vha SANCA, vhane vha thusa vhadahi vho no go»ombelaho. Ntsa ya ¼a mu½wawa a i humi, ndi khwi½e u sa linga wa »idzhenisa khazwo ngauri naho vha tshi bva kha izwo zwiimisa zwa thuso, vhunzhi havho vha tshi »i fhedza vho vhuyelela kha anea¾a maitele avho. 65
- 10 Khaedu ine ya vha hone kha lushaka ndi ya uri ano ma»uvha mu¿we na mu¿we u sedza zwawe fhedzi. A hu tshe na zwauri ½wana wa mu¿we ndi ½wana wau. Vhaswa, dzhiani vhu»ifhinduleli.

[Zwi bva kha Thimu ya Vha¾oli]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshiko: <http://www.google.com>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 No sedza phara ya 1, ndi ifhio mbilaelo ine mućwali a vha nayo? (2)
- 1.2 Vhalani phara ya 2.
Ndi zwifhio zwidzidzivhadzi ZWIVHILI zwine mućwali a vhona zwi zwone zwi pwashekanyaho vhumatshelo ha vhaswa vhashu? (2)
- 1.3 No sedza phara ya 3, ndi zwifhio zwe muvhuso wa ita hu u itela u bvisa vhaswa kha vhutshilo ha zwidzidzivhadzi? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.4 Vhalani phara ya 5.
Bviselani khagala zwine zwa sumbedza u dzhia ndango ha zwidzidzivhadzi kha vhane vha zwi shumisa. (2)
- 1.5 'alutshedzani mulaedza une mućwali a %o»a u u rumela kha lushaka nga mafhungo aya. (2)
- 1.6 Kha mutualadzi wa 54 hu na %iambele, '... mu%o»o u tshi %hukhuwa'. i kwama hani kupfesesele kwa%u kwa mafhungo a re kha phara ya 7? (2)
- 1.7 'alutshedzani khombo ine ya wela vhoramitambo vhane vha tshi %olwa vha wanala vho shumisa zwidzidzivhadzi zwe iledzwaho nga mulayo. (2)

1.8 Sedzani phara ya 8.

Bviselani khagala ndivho ine mućwali a khou i livhisa kha vhaswa nga mafhungo a phara iyi.

(2)

1.9 Ni vhona hu tshi nga itwa mini u thivhela u shumiswa ha zwidzidzivhadzi zwikoloni? Tikedzani kuhumbulele kwa%u.

(2)

1.10 Vhalani mitaladzi ya 52–53.

Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa u dzhia mulayo wa u vhea zwan»ani zwau? Tikedzani phindulo ya%u.

(2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.11 U ya nga ha itshi tshifanyiso, %alutshedzani zwine zwa %u%uwedza iyi nyimele kha vhaswa vha musalauno. Bulani ZWIVHILI.

(2)

1.12 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo %ekedzwaho afho fhasi.

Musi no %alela itshi tshifanyiso, vhupfiwa ha mudi ndi ha u ...

- A %u%uwedza.
- B pfa vhu%ungu.
- C sinyuwa.
- D »ige»a.

(1)

1.13 U ya nga kuvhonele kwa%u, ndi hufhio u dzhia sia hu bveledzwaho nga TSHIBVELEDZWA TSHA B? Tikedzani phindulo ya%u.

(2)

1.14 Arali no wana mućwe wa shaka %a%u e kha uvhu vhuimo ha tshifanyisoni itshi, no vha ni tshi nga ita mini? Tikedzani phindulo ya%u.

(2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

1.15 TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B vhuvhili hazwo zwi %ana vhaswa vha re khomboni.

Nga kuvhonele kwa%u, ndi tshifhio tshibveledzwa(tsha A kana tsha B) tshine tsha nga shumiswa u bveledza mitshelo ya khwi%e kha u lulamisa vhatshilo ha avha vhaswa?

Tikedzani muhumbulo wa%u.

(3)

¹HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A:

30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI A.**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Afha hu %an»avhudzwa **vhu»ifhinduleli ha mubebi kha kualusele kwa ćwana wawe.**

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi a%u ni tshi sumbedza vhu»ifhinduleli ha mubebi kha u alusa ćwana.
2. Əwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi a%u.
3. Manweledzo a%u a faredze mbuno dza SUMBE dzi kha phara nga maipfi a sa fhiri 90. A ni lavhelelwi u dzhenisa %hoho ya manweledzo.
4. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo a%u.
- 5.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**VHU»IFHINDULELI HA MUBEKI**

Mubebi mućwe na mućwe u na mushumo wo mu livhaho zwi tshi kwama vhatshilo ha ćwana wawe, ngeno na ćwana a tshi vha na ndavhelelo ya iyo tsireledzo u bva kha mubebi. U shaea hazwo ćwana u a xeletwa nga fhulufhelo.

Mubebi u na mushumo muhulwane wa u gudisa ćwana wawe vhu»ifari kwaho. Hovhu vhu»ifari arali ha %hogomelwa vhu na mbuyelo kha tshikolo khathihi na vhumatshelo ha ćwana. Mushumo uyu kha u vhe tshivhangalelwa tsha mubebi.

Mubebi kha kho»e ćwana wawe musi o ita zwivhuya nga u tou zwi bula hu u itela uri na ene mu%e a zwi »ivhe. Kha vha sande u sasalandza ćwana wavho musi zwi songo tea ngauri zwivhuya zwi na mbuyelo kha vhuvhili havho.

Ri khou tshila kha shango %o %anganananaho, %ine zwikambi na zwidzidzivhadzi zwa vhusa vhana vhashu. Ndi ndugelo ya mubebi u amba na ćwana nga khombo dzine dza »iswa nga zwikambi na zwidzidzivhadzi. Vhana vha sa eletshedzwi kha i%i sia vha a xeletwa nga vhumatshelo, vha fhedza vho no vha muhwalo.

Mubebi kha vule zwan»a musi ćwana a tshi bvisela khagala vhu»ipfi nga ha vhumatshelo hawe. Tshawe ndi ngeletshedzo, hu u itela u bveledza fhulufhelo %a u thetsheleswa kha zwine a %ahisa. Hezwi zwi thusa ćwana kha u %anganedza ngeletshedzo ngauri na ene u na muhumbulo.

Zwithu zwine mubebi a pfa a sa zwi %anganedzi, kha zwi kaidze nga maya wa lufuno. Kha vha vhe na tshifhinga tshine vha nga dzula nae e e%he hu u sumbedza %honifho; hezwi zwi fhedza %wana a tshi vha pfa a dovha a vha %honifha.

Vhana vha fanela u gudiswa vhu»ifari kha zwi kwamaho zwa vhudzekani, ngauri ndi wone mushumo wa vhabebi wa u amba na vhana vhavho. Arali vha zwi ita madze, shango %i »o vha rangela phan»a, vhone vha vho »o sala vha tshi kaidza mafhungo o no tshinyala.

Hu na zwivhuya zwa musi mubebi a tshi tamba na vhana vhawe, hezwi ndi mushonga une wa bveledza vhushaka havhu»i vhukati ha mubebi na %wana. Mubebi kha vhe na tshifhinga tsha u tamba mitambo na vhana vhawe, ngauri zwi fhedza zwe mu sendedza tsini navho.

Arali ri tshi nga ri uyu a si mushumo muhulwane ngoho ri nga vha ri tshi khou »ifhura nga murunzi wa ningi. Vhabebi kha ri »idzhenise kha uyu mushumo wa u khwathela vhumatshelo ha vhana vhashu.

[Zwo redzwa u bva kha *Reader's Digest*, March 1998]

¹HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO**

¹alelani khungedzelo (TSHIBVELEDZWA TSHA D) i re afho fhasi uri ni μo kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D**HAYAHAYA NANDI!**

Vha na haya havhu»i!

Vha a tama u dzula vha »ige»a?

Kha vha swike nga u bonya ha i³%o fhano **Ha Nn»u Dzi a Fha%wa**.

Ri vha isa hayahaya.

Nn»u dzine ra fha%a i tou vha tsiavhafu.

Ri tou vha vhontende kha u vhea tshidina.

Kha vha litshe u dzula zwi%ahani zwa tshirukhwe ri hone.

Ri vha fha%ela nn»u ra vha vulela yone nga tshimima,

musi vho badela masheleni o fhelelaho.

Vha tshi ri %o»a vha nga ri kwama kha: 012 612 9415 kana vha dalele nn»u@gmail.com.

[Tshiko: www.google.co.za]

- 3.1   Sumbedzani ndeme ya ndovhololo yo shumiswaho kha khephusheni ya khungedzelo
iyi. (1)

Vhu%e ha khanjiso ho vhaledzwa

Iyani kha sia%ari %i tevhela

- 3.2 Kha khungedzelo iyi hu na he mućwali a shumisa tshiga tsha u vhala tsho khakheaho.
Inwi ćwalululani i%o fhungo no shumisa tshiga tsho teaho. (2)
- 3.3 Ndi ifhio ndivho ya mukungedzeli musi a tshi shumisa i%i ipfi 'tsiavhafu' kha iyi khungedzelo? ¹alutshedzani. (2)
- 3.4 Topolani ho shumiswaho thekeniki ya u fhuredzela kha iyi khungedzelo, ni dovhe ni sumbedze u tea hazwo. (2)
- 3.5 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo %ekedzwaho afho fhasi. Ipfi 'vhontende,' %i amba ...
 A dзиčanga.
 B dzimbava.
 C vhafha%i.
 D vhomakone. (1)
- 3.6 No sedzulusa khungedzelo iyi, ni vhona yo livhiswa kha tshigwada tshifhio tsha vhathu? Tikedzani phindulo ya%u. (2)
[10]

MBUDZISO YA 4: U PFEESA ZWIWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

¹alelani khathuni i tevhelaho uri ni μo kona u fhindula mbudziso dzo μisendekaho khayo.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Tshiko: www.google.co.za]

- 4.1 U ya nga khathuni iyi, ni vhona yo livhiswa kha tshigwada tshifhio tsha vhathu? Tikedzani phindulo ya%u. (2)
  - 4.2 ¹alutshedzani khaedu dzine uyu mugudi a nga %angana nadzo musi e tshikoloni. Bulani ZWIVHILI. (2)
  - 4.3 Thouni ya ¹hohoyatshikolo i bvisela khagala vhu»ipfi havho malugana na nyimele ine uyu ɔwana a vha khayo. Tikedzani vhungoho ha fhungo i%i. (3)
  - 4.4 Nga kuvhonele kwa%u, ni vhona a afhio maga ane a nga dzhiwa u itela u thivhela u »ihwala ha vhagudi zwikoloni? Ambani ZWIRARU fhedzi. (3)
- [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NTILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni μo kona u fhindula mbudziso dzo μisendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSA**NDI NGA N'HANI HA U SA PFA**

- 1 Hu pfala ipfi ¼i tshi vhidzelela: 'Tshibuleneni Muthumunzhi, ½amusi ndi »uvha ½a khothe – ndi ambadzifhele.' Ndi mulindakhetho musi a tshi khou ho½olola kho½o dza dzhele. Kuduna kupfufhi kwe kwa vha ku tshi khou mu sumbedza hune a tea u ya hone, kwo vha kwo ambara na dzhunifomo. Ene u vhonala a tshi tshimbila nga zwi¾uku ngeno milenzhe yo hungwa nga nge»ane, zwan»a na zwone zwe vhofhelwa 5 murahu.
- 2 Ha lilelwi ɔwana wa Vho-Nyamukapea; zwenezwi zwa muthu a si na luvalo, u vhulaha muthu khae zwe vha zwi tshi nga u shidzha khuhu. Ngoho shangoni hu na vhathe vha tshi¾uhu, u tou vhulahela muthu tshelede yawe! O vha a tshi ri a thi nga wanali, matsina Vho-Nyamalwela vho mu vhona vhe na mu»uhulu wavho wa thungamamu. Vho-Nyamalwela vha ri a vha athu u zwi vhona zwa dukana ½a mbilu ntswu sa he¾i. Mu»uhulu wavho a tshi fhindula a ri ndi Tshibuleneni wa Vho-Nyamukapea. Ndi zwone zwe zwa ita uri Tshibuleneni a vho »iwana e thumbuni ya lukhohe. 10
- 3 A tshi swika khothe o wana ho »ala lwa u »ala, lwe e a tshi ¾anganyisa ma¾o na mme awe a sokou rothisa mi¾odzi. Mbiluni o vha a tshi sokou ri zwe nde ndi ite. 15

[Zwi bva kha *Thimu ya Vha¾oli*]

- 5.1 Vhalani mitaladzi ya 1–2.

Hu na ipfi ½o pambiwaho, ½i topoleni. (1)

- 5.2 Kha mutualadzi wa 4, hu na dzina ½o ¾ukufhadzwaho.

·i ɔwaleni ½i kha luambo lwa misi ni dovhe ni ½i shumise fhungoni ½e na tou »isikela.

(2)

- 5.3 Fhungoni ½i tevhelaho (mitaladzi ya 10–11), hu na ½ikateli: 'thungamamu'.

'Vho-Nyamalwela vho mu vhona vhe na mu»uhulu wavho wa **thungamamu**.

ɔwalululani fhungo i½i no shumisa ½ifurase/¾halutshedzo madzuloni a i½o ½ikateli ½o sendamiswaho. (2)

- 5.4 Fhongo asi^{1/4}i (mitaladzi ya 12–13): 'Mu»uhulu wavho a tshi fhindula a ri ndi Tshibuleni wa Vho-Nyamukapea.'

Fhongo i^{1/4}i ^{1/4}i kha luambo lwo livhiswaho/dairekithi. Zwino inwi ^{1/4}i ^{1/4}walululeni no shumisa mupele^{3/4}o wonewone na zwiga zwa u vhala zwe teaho.

(2)

- 5.5 Kha phara ya 2, hu na he mu^{1/2}wali a sumbedza luvhengelambiluni. Hu sumbedzeni, ni dovhe ni tikedze phindulo ya^{1/2}u.

(3)

[10]

**'HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGU'E: 70**